

Meddelelser. Mange ældre Folk vil endnu kunne give Oplysninger af Værdi; den yngre Slægt staar derimod fremmed overfor den gamle Bondekultur. Det er at haabe, at det nødvendige supplerende Indsamlingsarbejde maa blive gjort, medens det endnu er Tid, og der er Forventning om godt Udbytte.

OVERSIGT OVER DE I RIGSARKIVET OPBEVAREDE ARKIVALIER VEDRØRENDE HER- TUGDØMMET SLESVIG ELLER SØNDERJYLLAND.

Af F. J. West.

Den her meddelte Oversigt gør ingenlunde Krav paa Fuldstændighed. Den gaar kun til 1848, og omhandler først de regerende Herrers indenrigske civile Centralstyrelses Arkiver, dernæst Melleminstansernes og de afdelte Herrers Arkiver, endelig en Del Haandskrifter og Breve samt nogle Godsarkiver. De lokale Embedsarkiver har ingensinde været afgivet til Rigsarkivet.

A. DEN INDENRIGSKE CIVILE CENTRALSTYRELSES ARKIVER.

1. *Fællesarkivet.*

Sønderjyllands ældste Arkiver er gaaet næsten helt tilgrunde. Af den kongelig danske Hertuginjes Dokumenter er saaledes kun enkelte tilfældige Rester bevaret¹⁾. De holstenske Grever af Huset Schauenburg, som, efter at den kongelige Hertuginjes Mandsstamme var uddød 1375, bemægtigede sig hele Sønderjylland, hvis sydlige Tredjedel de havde haft i Pant siden 1340, har derimod opbevaret deres Dokumenter med stor Omhu — en Omhu, der vidner om den Udholdenhed, hvormed denne begavede Fyrsteslægt forfulgte sine Planer²⁾. De holstenske

¹⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. I, VII, jvfr. IV, 16 f

²⁾ Danmarks Riges Historie II, 278.

Fyrsters Arkiv gik siden over til Kong Kristjern I og hans Arvinger, og er lige indtil vore Dage holdt samlet som en Arkivmasse under Navnet: *Fællesarkivet* (Gemeinschaftliches Archiv¹). Grundstokken af Arkivet blev i de første Oldenborgeres Tid opbevaret paa det blaa Taarn i Segeberg. Efter Kong Kristjern I's Død blev der udarbejdet en Registrant over c. 500 af de vigtigste endnu gældende Breve, tildels i fuldstændig Afskrift, det saakaldte »registrum Christierni primi«, nu paa det kgl. Bibliothek. Registranten er udgivet af Dr. Georg Hille²). Kristjern II lod ved Nytaar 1523 sin Sekretær Anders Glob udtage en Del vigtige Breve fra Arkivet paa Segeberg. Ved samme Lejlighed kasserede Anders Glob nogle meget gamle Breve³). Efter Kong Kristjern II's Flugt blev Arkivet flyttet fra Segeberg til Hvælvingen paa Gottorp, hvor det forblev i 200 Aar. Kong Frederik I's tyske Kansler Wulfgang v. Utenhof udarbejdede 1533 en Registrant over dette, heri er Brevene for største Delen opførte uden Aarsangivelse. Hvælvingen paa Gottorp vedblev at modtage Breve af almindeligt politisk Indhold fra de tyske Kanslere og Raader indtil Hertugdømmernes Deling 1544 imellem de tre Brødre, Kong Christian III og Hertugerne Hans d. æ. og Adolf. Da Brødrene Aaret efter paa Landdagen i Slesvig ordnede den fremtidige Styrelse af Hertugdømmerne, udtog hver af dem en Del Aktstykker, der angik deres særlige Andele, medens de øvrige forblev i Arkivet, der bevarede som fælles. Hvælvingen var herefter i en Menneskealder lukket med tre Nøgler, en hos hver af de regerende Herrer. Efter Hertug Hans d. æ.s barnløse Død, 2. Oktbr. 1580, kunde man nøjes med to Laase til Hvælvingen paa Gottorp, nemlig for de to Jerndøre, den ydre og den indre. Samtidig blev der truffet en Overenskomst imellem Kong Frederik IIs og Hertug Adolfs Kommissærer angaaende Delingen af de i Kancelliet paa Hansborg og andetsteds opbevarede Breve, saaledes at hver af de to regerende

¹) Repert. diplom. regni Danici mediæv. I, VII, jvfr. IV, 16 f.

²) I »Urkundensammlung der Gesellschaft für SHL'sche Geschichte«, IV.

³) A. D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie 13 f., jvfr. Archiv der SHL Gesellsch. für vaterland. Gesch. XIX, 3 f.

Herrer fik udleveret de Breve, som angik de dem tilfaldne særlige Landsdele (Amter og Slotte), medens de Breve, der angik fælles Anliggender, blev anbragte i Hvælvingen paa Gottorp. Hertil regnedes samtlige Hansborgske Kancelliregistranter, som paa denne Maade blev indlemmede i Fællesarkivet, hvilket dog først skete i 1598. Rigsarkivar A. D. Jørgensen har siden udskilt dem med de tilhørende i Fællesarkivet beroende Akter, som en særskilt Gruppe under Benævnelsen »Hansborg Arkivet«¹⁾.

En Registratur over Fællesarkivet fra 1598 viser, ligesom senere, Brevene fordelte efter »Kapitler«, men Ordningen er iøvrigt meget forskellig fra den senere²⁾. Denne findes for første Gang i et Repertorium, som er forfattet 1671 af den kgl. Kancellisekretær Johan Moth og den fyrstelige Sekretær Burchard Niederstedt³⁾. Paa Grund af Uenigheden imellem Kongen og Hertugen af Gottorp henlaa Fællesarkivet i en længere Aarrække saa godt som ubenyttet. Da Kancelliraad og Arkivsekretær Eskel Lohmann ifølge kgl. Missive af 20. Juni 1732 blev sendt til Gottorp for at gennemgaa og bringe Orden i de paa Gottorp Slot beroende Arkiver og Bibliotheket smstds., begav han sig straks til den Hvælving, hvori Fællesarkivet opbevaredes; han forefandt alt der i et Forfald, som næsten ikke er til at beskrive: Arkivalierne var dels musegnavede, dels ilde tilredte af Snavs og Mug, og laa oven i Købet hen som Hø og Hakkelse. I sin Indberetning, som er dateret Gottorp d. 1. Aug. 1733, skriver Lohmann bl. a.: »[Da Arkivet var] i en saadan Forvirring, vidste jeg ikke bedre Raad end at optegne hvert Dokument, saaledes som det just faldt i Hænderne paa mig, og bringe hvert Stykke under sin behørig Rubrik, indtil alt kunde blive gennemgaaet paa ny og sammenholdt med det sidste, i 1671 forfærdigede Repertorium. Alle det tidligere Repertoriums Kapitler er nu igen samlede og indført efter deres Orden i det nye Re-

¹⁾ Arkivmeddelelser 1886—88, 46.

²⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis IV, 16.

³⁾ Trykt i Dr. N. Falck, Sammlungen zur näheren Kunde des Vaterlandes etc. III, 197 ff.

pertorium«. Dog manglede der to Kapitler (V og XIII¹), medens Akterne i Cap. XL blev anbragte iblandt Ditmarsker-Akterne som deres rette Plads, saaledes at Lohmanns Repertorium kom til at indeholde 41 Kapitler i Stedet for de 42, der fandtes i det gamle. I Løbet af Sommeren 1734 sendtes dette Arkiv til København og blev her indlemmet i Gehejmearkivet.

2. *Det gamle gottorpske Arkiv.*

Det tog noget længere Tid for Lohmann at gennemgaa det Gottorpske Geheime-Conseils-Arkiv, der var anbragt i fem Kamre. Den 1. August 1734 havde han tilendebragt Ordningen af det første Kammer, og han siger i sin Indberetning til Kongen bl. a.: »I hvilken Konfusion og Forvirring alt er forefundet, og med hvor stor Møje og Arbejde den nuværende Orden er tilvejebragt, det tillader Beskedenheden ikke at skildre udførligt.« Paa Aarets sidste Dag i 1736 havde Lohmann endelig fuldført sit arkivalske Arbejde paa Gottorp; i femte og sidste Kammer forefandt han, foruden Legationsakter og Statssager, som gav gode Oplysninger om det gottorpske Hofs hemmelige Planer, det fyrstelige Gehejmekammers eg Krigskancellis Arkiver²). Værdifulde Dele af Arkiverne var dog i Forvejen bleven bortført til Hamborg af Gottorperne. Hovedmassen af det gamle gottorpske Arkiv er i 1874 og 1876 afleveret til Preussen og findes nu i Statsarkivet i Slesvig³). Af de i København forblevne Arkivalier kan fremhæves: de gottorpske Kammerregnskaber 1590—1712 med Bilag 1680—1712 (13) og Kartografen Johannes Meiers Beskrivelse af Aabenraa Amt 1641. Efter at den gottorpske Del af Hertugdømmet Slesvig var bleven besat af Danskerne i 1713 og siden, i 1721, forenet med den kongelige Del, vedkommer de storfyrstelige Arkiver ikke længere Sønderjylland. De gottorpske og

¹) Af Cap. V (Bischof u. Capitel zu Schleswig) blev senere fundet nogle Stykker, medens Cap. XIII (König Christian 2di Exilium, Krieg u. Captivität) var blevet udlaant til Justitsraad Amthor og fandtes i Gehejmearkivet i København.

²) A. D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie, 77 f.

³) Dr. Georg Hille. Übersicht über die Bestände des k. Staatsarchivs zu Schleswig, 30—33.

kielske Arkiver er i Tidens Løb bleven stærkt splittede, idet den yngre gottorpske Linje, som ved Mageskiftet med Kongen i 1773 fik Grevskaerne Oldenburg og Delmenhorst, ogsaa beholdt en Del af disse. Dr. *Hille* opstiller den Regel, at man ikke vil gaa fejl ved i alle Spørgsmaal ang. Politik og gottorpske Familie-Anliggender at søge Oplysninger i Oldenburg eller i København, medens man ang. Forvaltnings- og Justitsakter maa henvende sig til Statsarkivet i Slesvig¹⁾.

3. Kongens Arkiv. Tyske Kancellis Arkiv.

I Samlingerne »Slesvig« og »Slesvig Stift«, »Als og Ærø« og Slesvig Bisp (Svavsted Arkivet) findes en Del Pergamenter og Papirdokumenter vedrørende Sønderjyllands Historie. Af største Vigtighed er det Arkiv, som er efterladt af Tyske Kancellis indenlandske Afdeling, der ved Patent af 20. Septbr. 1806 fik Navnet Slesvig-Holstenske og ved Patent af 30. Aug. 1816 Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli, hvilket Navn det beholdt indtil dets Ophævelse 2. Septbr. 1849. Tyske Kancellis Virkekres strakte sig i flere Dele videre end Danske Kancellis. Foruden Justits- og Politisager hørte derunder: Kirkevæsen (med Undtagelse af de under Ribe Stift samt Als og Ærø — før 21. April 1819 — Fyens Bispestol henlagte Kirker), Undervisningsvæsen, saavel det højere som det lavere (med enkelte Undtagelser, svarende til de nys nævnte), Fattig- og Kommunalvæsen, Lægevæsen, Næringsvæsen, Vejevæsen og Udskrivningsvæsen til Lands og til Vands. Blandt Justitssagerne findes talrige Ekspeditioner, der har den allerstørste Betydning for Personalhistorien, særlig Konfirmationer af Testamenter og Ægtepagter, hvis Ordlyd som Regel er optaget i Kongebrevet og indført i Kancelliregistranterne. Desværre er en hel Del af de ældre Kancelliregistranter fra Tiden før 1670 gaaet tabt. Af Kopibøgerne over kgl. aabne Breve (Patenten-Registratur) er der kun bevaret følgende Aargange: 1524—38, 1596—1602, 1622, 1626—31, 1648

¹⁾ Zeitschr. d. Gesellsch. für SHL.'sche Gesch. XXVI, 299 ff. Om de storsæstelige Arkiver har Arkivar Dr. A. de Boor skrevet anf. St. XXVI, 317—411 og XXVII, 99—170.

—51, 1655—57 og 1660—69, Resten mangler. Rækken af Kopibøger over kgl. Missiver (Inländ. Registr.) er knap saa ufuldstændig, men har dog meget store Huller. Fra Tidsrummet 1670—1730 (Kong Frederik IV's Død) er begge Rækker saa godt som fuldstændig bevarede. Kancelliregistranterne fra 1730—1849 er i 1873—76 afleverede til Preussen¹⁾ med de allerfleste, ja for Tiden efter 1770 saa godt som alle, tilhørende Akter, undtagen dem, som angaar Ærø og de 8 Sogne Syd for Kolding Fjord m. m., som ikke blev afstaaet i Henhold til Wienfreden²⁾.

Hvornaar de mange Bind Kancelliregistranter er gaaet tabt, vides ikke; flere Ting tyder paa, at det er sket ret sent. I hvert Fald var de tilstede i 1688, da en Fortegnelse over Tyske Kancellis Protokoller blev optaget. Efter en moderne Betragtning synes det ufatteligt, at man ikke har passet bedre paa Registranterne, men det maa herved erindres, at de gamle Regeringskollegiers Akter var ordnede efter en saglig Inddeling paa lignende Maade som Bøgerne i et Bibliothek; det Arbejde, som var anvendt ved Bogføringen, blev ikke udnyttet ved Ordningen af Akterne, saa at Registranter, Kopibøger og Journaler blev et Appendix til det øvrige Arkiv og kun benyttet i det Tilfælde, at en Sags Akter var gaaet tabt. Ja, i næsten hele Kong Frederik III's Regeringstid var Inländische- og Patenten-Registratur ikke engang folierede. Ved de forskellige Tilløb, som stødvis var bleven gjort i Løbet af det 17. og 18. Aarhundrede for at bringe Orden tilveje i Tyske Kancellis Arkiv, er man ingensinde faldet paa den Tanke at benytte Registranterne som Grundlag for Ordningen af Akterne. Kun saa længe og for saa vidt Koncepterne holdtes for sig og opbevaredes samlede, blev deres Forbindelse med Registranterne erindret, saaledes at det ogsaa fik et synligt Udtryk i Ordningen. I 1660 var man saa langt bag ud med Renskrivning af Koncepterne, at først i Marts

¹⁾ Jvfr. desangaaende Dr. Sechers Bemærkninger i Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne 1901—05, 41.

²⁾ Det gælder ogsaa om de øvrige Kollegiers Serier af Arkivalier, som blev afleverede til Preussen 1873—76, at Akterne ang. Ærø, de 8 Sogne m. m. blev undtagne fra Afleveringen.

Maaned i dette Aar udleveredes til Renskrivning Koncepterne til de kgl. Reskripter til Statholderen og de lokale Myndigheder i Hertugdømmerne fra Kong Frederik III's Regeringstiltrædelse i 1648. Fra Slutningen af Kong Christian IV's Regeringstid mangler Inländische Registratur ganske, og i den følgende Tid naaede man heller aldrig at oparbejde Restancerne fra Frederik III's Tid, saa at Rækken kunde blive gjort fuldstændig. Om trent fra denne Tid haves en kgl. Forordning, dateret 24. Aug. 1665, som tydeligt viser, at der dengang herskede stor Uorden i Tyske Kancelli, særligt synes det at have været Tilfældet med den indenlandske Afdeling: Nogle af de tyske Ekspeditioner var bleven udfærdiget i Sekretærernes eller Kancelliembedsmændenes private Boliger, hvor ogsaa Akter blev opbevaret. Den ene vidste ikke noget om, hvad den anden foretog sig, hvilket foraarsagede en ikke ringe Konfusion, saa at der undertiden var bleven udstedt Breve, der stod i Modstrid med hinanden. Under saadanne Forhold var det heller ikke muligt at tilvejebringe en ordentlig Registratur eller holde Orden i Sagerne. Hver af Sekretærerne fik derfor anvist sit bestemte Værelse, og det blev indskærpet dem, at de hver Dag skulde give Møde for at være ved Haanden, at Akter og Dokumenter altid skulde opbevares i Kancelliet for at være i Sikkerhed imod Ildsvaade og andre Tilfældigheder, og tillige for at Sagerne kunde holdes tilbørligt hemmelige, og at disse bestandig skulde holdes i god Orden, saa at de let kunde findes, naar der blev Brug for dem¹⁾. Fra 1688 haves, som ovenfor bemærket, en Fortegnelse over Tyske Kancellis Protokoller. Med Ordningen af Akterne var man derimod ved det attende Aarhundredes Begyndelse ikke naaet nogen Vegne. Ved Overtagelsen af Tyske Kancelli efter Gehejmeraad

¹⁾ Patenten-Registr. Fol. 243 b. Fra 1676 er der bagpaa paategnet Koncepterne til de udenlandske hemmelige Ekspeditioner (Geheime Registratur) en Henviisning til det Blad i Registranten, hvor vedk. Koncept er indført Noget tilsvarende fandt ikke Sted i den indenlandske Afdeling. Først i den nyeste Tid har man bragt denne Fremgangsmaade til Anvendelse ogsaa ved Koncepterne til de indenlandske Ekspeditioner, efter at man først havde folieret Registranterne, hvor dette ikke var foretaget.

Thomas Balthasar v. Jessen beklager den nye Oversekretær Chr. Sehested sig i en Forestilling til Kongen af Jan. 1702 over, at hans Formand ikke har efterladt den mindste Underretning om eller Redegørelse for de i Kancelliet opbevarede Breve og Dokumenter. Sehested skriver herom bl. a.: »Da jeg forespurgte, om der her i Kancelliet ikke fandtes et Repertorium (over Akterne), henviste han mig til Hr. Justitsraad Moth, hvem han kaldte et levende Inventarium¹⁾. Der blev da under Sekretær Johan Moths Forsæde nedsat en Kommission, som en eller to Gange om Ugen kom sammen for ved et Par Kopisters Hjælp at faa alle Kancelliets Dokumenter og Breve registrerede. Til alt Uheld udbrød der 2. Paaskedag 1714 Ildebrand i Tyske Kancellis Lokaler, hvorved ganske vist intet væsentligt gik tabt, men Brevskaberne kom i den yderste Forvirring, saa at det kostede meget Arbejde at bringe dem i Orden igen. En Del Akter bærer endnu kendelige Spor af denne Brand, idet nogle, der har ligget sammensnørede i Pakker, saa at Luften ikke ret kunde komme til, er svedne eller forkullede i Kanterne, andre er tilsmudsede af Gadesnavs, idet Akterne af Brandfolkene blev kastede ud af Vinduerne for siden at blive bragt i Sikkerhed paa Slottet²⁾.

Blandt Arkivsekretærerne i Tyske Kancelli har navnlig Hans Henrik Bergau (1713—31) og Christian Rudolf Scharffenberg (1746—71) efterladt sig tydelige Vidnesbyrd om deres Ordningsarbejder. Den sidst nævnte har bl. a. udarbejdet et alfabetisk »Repertorium archivi« baade over de indenlandske og de udenlandske Sager. Efter Adskillelsen af de to Afdelinger blev Scharffenberg Arkivar i Departementet for de udenlandske Sager³⁾. I Aarene 1791—95 ordnede Arkivar *Peter v. Sixtel* de nyere Akter i Tyske Kancelli, idet han tog Kong Christian VI's Tronbestigelse som Udgangspunkt, efter et *sagligt* System, der falder i en almindelig og en speciel Del. De ældre Akter lod han

¹⁾ A. D. Jørgensen, *De danske Rigsark.'s Hist.*, 268, 60 f.

²⁾ *Zuschrift aus der Cantzeley an die königl. auswärtigen Ministros u. Bedienten* 3. April 1714 (Geh. Registr., Fol. 57 a).

³⁾ A. D. Jørgensen, *anf. St.*, 107.

ligge. Grundlaget for Ordningen er væsentligt det samme System, som siden er fulgt i de fortrinlige Registre til den ved Benyttelsen af Akterne uundværlige kronologiske Samling af kgl. Love og Reskripter for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten m. m.¹⁾), hvilket System umiddelbart er bragt til Anvendelse i den almindelige Del. I den specielle Del, hvor Inddelingsgrunden i første Linje er topografisk, kommer det igen til Anvendelse indenfor alle de enkelte Grupper, henholdsvis adelige Distrikter, Amter, Provstier, Købstæder og Flækker, saaledes at de Rubrikker, som der ikke bliver Brug for, udgaar. Den Sixtel'ske Ordning blev siden fortsat og suppleret under Kancelliarkivarerne Hargens og Schmidt, og endnu efter Afleveringen til Statsarkivet i Slesvig af Arkivar Dr. Georg Hille. Repertoriet over Kancelliets Akter 1730—1849 udgør nu 25 Bind i Folio. I det 24. Bind er Kopibøger og Journaler registrerede, i 25. Bind findes bl. a. en Fortegnelse over de i København tilbageblevne Kancelliakter, hvoraf en Afskrift ved Dr. Sechers Bestræbelser blev erhvervet til Rigsarkivet²⁾.

For at skaffe en Slags Erstatning for de til Preussen udleverede Kancelliregistranter (Kopibøger), Journaler, Konseilsprotokoller m. m. har Rigsarkivar, Dr. Secher ladet afskrive de ligeledes i Statsarkivet i Slesvig beroende Ekstrakter af henholdsvis Patenter og Reskripter med tilhørende alfabetiske Registre, der begynder 1730³⁾. Hermed var man inden Verdenskrigens Udbrud naaet til 1783 (85). Det danske Rigsarkiv har endvidere for Tiden November 1770—1849 beholdt Forestillingsprotokollerne med de derpaa faldne kgl. Resolutioner, i alt over hundrede Bind, hvortil der i Rigsarkivet er udarbejdet et kronologisk Register i 6 Bind. Til dette er igen forfærdiget et mægtigt Seddelregister. Først naar dette bliver færdigt renskrevet

¹⁾ Paabegyndt 1791, men senere ført tilbage til Aaret 1748.

²⁾ Dr. Georg Hille, Uebersicht über die Bestände des k. Staatsarchivs zu Schleswig, 23 ff., hvor en skematisk Oversigt over Systemet i den almindelige Del (Bind 1—5) gives, med Udeladelse af de tildels vidt forgrenede Underafdelinger. Jvfr. Dr. V. A. Secher, Arkivmeddelelser 1901—05, 42 ff.

³⁾ Jvfr. Dr. V. A. Secher, Arkivmeddelelser 1901—05, 44 f.

og indbundet, vil de mangfoldige værdifulde Oplysninger, som er begravede i alle de mange Kancelliforestillinger med nogenlunde Lethed kunne fremdrages og udnyttets.

4. *Rentekammerets, Finanskollegiets og Generaltoldkammerets samt Kommercekollegiets og Generalpostdirektionens Arkiver.*

De efter Enevældens Indførelse oprettede Kollegier for den øvrige civile Centralstyrelse bragte f. s. v. Statens Enhed til Udtryk i deres Organisation som der for hver af disse, efterhaanden udsondrede, Bestyrelsesgrene kun blev dannet eet Kollegium for hele Monarkiet: eet Rentekammer, eet Generaltoldkammer o. s. fr.; men hvert Kollegium var delt, oprindeligt i tre Afdelinger, nemlig: en dansk, norsk og tysk, og efter Norges Afstaaelse i 1814 i to: en dansk og en tysk, og hver af disse Afdelinger havde sit særskilte Personale, saaledes at der som Regel ikke fandt Avancement Sted fra den ene til anden. Naar f. Eks. i et af de to Kammerkollegier den Deputerede for de tyske Sager afgik, saa var der ikke Tale om, at nogen af de danske Kommitterede, hvor meget de end ellers matte egne sig til at beklæde den højere Embedsstilling, kunde træde ind i den ledige Post. Hvis ikke nogen udefra blev kaldet dertil, blev den besat med en af de tyske Kommitterede¹⁾. Over Rentekammerarkivet (1660—1848), General-Toldkammerarkivet (1760—1848) og Kommercekollegiets Arkiv (1735—1848, samt over Finansarkiverne (1660—1848) og Generalpostdirektionens Arkiv (1711—1848) er der af Rigsarkivet udgivet vejledende Registraturer, som tillige omfatter de Hertugdømmerne vedkommende Sager, f. s. v. de er forblevne i København. For *Rentekammerets* Vedkommende maa det dog bemærkes, at en Del Akter, som ikke var endelig ordnede, dengang Registraturen over Rentekammeret blev udgivet i 1892, blev forbigaaede i den trykte Registratur. Før 1700 er der kun een Række af Protokoller, indeholdende Kopi af Kammerets Forestillinger til Kongen, de saakaldte Deliberationsprotokoller²⁾. Med Aaret 1700 begynder der en særlig

¹⁾ Jvfr. A. S. Ørsted, For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed, 197.

²⁾ Vejled. Arkivreg. II, 3 f.

Række Forestillingsprotokoller for Hertugdømmernes Kammer-sager; for Aarene 1700—19 have saaledes 12 Bind¹⁾ og for Tidsrummet 1720—1848 226 Bind af saadanne Protokoller²⁾. Over den sidst nævnte Del af disse have et af den Deputerede Michael v. Essen udarbejdet Register, som er ført videre af dennes Søstersøn E. Lassen og af ham foræret Rigsarkivar A. D. Jørgensen, det staar nu fremme paa Rigsarkivets Læsesal; desuden er der i Reglen for hvert Aar et Register, som er indbundet foran i det første Bind. Af andre Arkivalier fra Tyske Sekretariat findes i Rigsarkivet følgende Protokoller, Hertugdømmet Slesvig vedkommende: Tyske Bestallingsprotokoller 1670—82, 2 Bd.³⁾, og 1720—1848, 12 Bd.³⁾ samt Tyske Ekspeditionsprotokoller (ø: Kopibøger over kgl. Udfærdigelser) 1700—1848, 74 Bd.⁴⁾. Af Sager, som er forbigaaede i den trykte Registrant, kan fremhæves: En fuldstændig topografisk Beskrivelse af Haderslev Amt 1708 ff. i 6 Foliobind, fremstillet til Brug for Undersøgelser-Kommissionen 1708—15, som paa dette Grundlag udarbejdede en ny Jordebog over Amtet, ligeledes i 6 Foliobind med tilhørende Ekstrakt, 1 Bd., som ogsaa findes i Kommissionens til Rentekammeret afleverede Arkiv. Endvidere de til Ekstraskattekommissionen 1743—44 indsendte Mandtalslister med foreløbig Skatteansættelse, samt lignende Mandtaller fra 1789. De som Bilag ved de reviderede Ekstraskatteregnskaber (jvfr. ndfr.) beroende Mandtaller er af stor Nytte for Personallhistorien særlig fra Tiden før almindelige Folketællinger afholdtes. Fra den første Folketælling i det samlede danske Monarki af 15. Aug. 1769, have, saa vidt vides, ingen Lister bevarede fra Hertugdømmerne, indeholdende de enkelte Personers Navne, Livstilling etc. Den næste Folketælling af 1. Juli 1787 var indskrænket til Kongeriget Danmark. Saa godt som hele Materialet til den følgende, i Hertugdømmerne d. 1. Febr. 1803 afholdte, almindelige Folketælling findes i Statsarkivet i

¹⁾ Vejled. Arkivregistr.II, 4.

²⁾ Anf. St., 7.

³⁾ Anf. St., 10.

⁴⁾ Anf. St., 14.

Slesvig. Listerne fra de derpaa følgende Folketællinger i Hertugdømmet Slesvig 1835, 1840, 1845, 1855 og 1860 er i det mindste delvis tilstede i Rigsarkivet¹⁾.

Hovedmassen af Akter fra Rentekammerets Kontorer, som behandlede Sager fra Hertugdømmerne, blev 1874—75 afleverede til Preussen. De kom ikke til Statsarkivet i Slesvig, men til den Slesvigske Regerings Arkiv, hvor de tillige med de reviderede Amtsregnskaber fylder store Rum i Regeringsbygningen²⁾.

Af *Generaltoldkammerets* Arkivalier er saa godt som alt afleveret til Preussen, undtagen Forestillingsprotokollerne og Koncepterne til samme, nemlig: »Deutsche Vorstellungen u. Resolutionen in Zollsachen« 1760—1847, 64 Bind med Registre, 7 Bd. og 21 Pakker Konceptforestillinger og 2 Pakker Bilag til Forestillingsprotokollerne 1834—47³⁾. Af tyske Sekretariats Arkivalier findes dog tillige nogle Ekspeditionsprotokoller (1760—68, 1 Bind og 1773—1848, 6 Bind), en Bestallingsprotokol (1760—68) og nogle Kautionsprotokoller (1760—72, 1 Bind og 1773—1844, 2 Bind) samt nogle faa Journaler (Toldjournal 1768—71, 1 Bind og Journaler over indkomne Sager 1818—23, 1832—41, samt over de til Forestilling indkomne Sager 1833—40, tils. 5 Bind⁴⁾).

De centrale Toldmyndigheders Akter vedr. Hertugdømmerne blev iøvrigt efter Afleveringen til Preussen overgivet til det preussiske Provincial Skattedirektorium henholdsvis i Glückstadt og Altona. Efter at Direktoratet havde sigtet Akterne, beholdt det en Del af dem, kasserede meget og afgav Resten til Statsarkivet i Slesvig⁵⁾.

I *Kommercekollegiets Arkiv* i Rigsarkivet findes derimod for Tidsrummet 1735—97, foruden Forestillinger til Kongen vedk. Hertugdømmernes Konsulats- og Søpas-Sager 1736—70, 30 Bind Tyske Forestillinger med Register i 2 Bind, der gaar til 1772, og

¹⁾ Jvfr. Axel Holck, *Dansk Statistiks Historie 1800—1850*, 138 ff.

²⁾ Dr. G. Hille, *D. k. Staatsarch. zu Schleswig*, 16.

³⁾ Vejled. Arkivregistr. II, 251.

⁴⁾ Vejled. Arkivregistr. II, 255 ff.

⁵⁾ Dr. G. Hille, *anf. St. 16*, jvfr. 36, hvor en summarisk Fortegnelse over de tyske Toldkontorers Kopibøger og Journaler findes.

Tyske Forestillinger vedk. Hertugdømmerne, men delvis tillige ang. Kongeriget, Handelskompagnerne m. m., 9 Bind, tillige baade særskilte Privilegieprotokoller, Kopibøger, Journaler og Sager vedr. Hertugdømmerne, omstændelig registrerede i Rigsarkivets Publikationer¹). Protokoller og Sager vedk. Hertugdømmerne er ligeledes for Tidsrummet 1797—1848 forblevne i København; i 1797 blev nemlig Kommercekollegiet omorganiseret saaledes, at Sagerne fordeltes efter Fag (Produktions- og Fiskerifaget, Industri- og Fabriksfaget samt Handels- og Konsulatsfaget) uden Hensyn til, hvilke Landsdele de vedrørte²).

I Rigsarkivet findes *Generalpostamtets* og (fra 1809) *Generalpostdirektionens* Forestillinger til Kongen vedr. Hertugdømmerne indbundne sammen med de danske i 86 Bind for hele Tidsrummet 1711—1848 med 10 Bind alfabetiske Registre (i Renskrift indtil 1833, men for Aarene 1833—42 kun foreliggende i Koncept)³). De øvrige i Rigsarkivet opbevarede Arkivalier vedr. Hertugdømmernes Postsager er ligeledes optagne paa Fortegnelsen i den trykte Registratur⁴).

Af *Finansarkivernes* omfangsrige Materiale skal her særlig fremhæves følgende: De kgl. Reskripter og Resolutioner ved Tyske Assignationskontor, hvortil der haves et Register i to Bind 1692—1818, der dog ikke omfatter alle bevarede Reskripter og Resolutioner⁵). Endvidere Civil-Reglementer 1711—1848, 55 Bind, med tilhørende Efterretninger i 17 Pakker⁶), samt Tyske Assignationsprotokoller 1684—1850 ialt 224 Bind og 1 Pakke⁷). Endvidere Finanskollegiets Forestillinger med derpaa faldne kgl. Resolutioner samt Reskripter 1784—1816, fra 1812 delt i Serie A og B, hvoraf den sidste omfatter alle Hertugdømmerne

¹) Vejled. Arkivregistr. II, 304—08.

²) Anf. St. II, 318—29.

³) Anf. St. III, 211.

⁴) Anf. St. III, 235 f.

⁵) Anf. St. III, 59.

⁶) Anf. St. III, 60.

⁷) Anf. St. III, 64.

vedkommende Sager¹⁾, samt Kollegiets Missiveprotokoller og Journaler med tilhørende Sager, hvoraf fra 1812 kun Serie B vedkommer Hertugdømmerne²⁾.— Efter 9. Febr. 1816 findes de tilsvarende Protokoller og Sager ved Finansdeputationen 1816—48³⁾. Af særlig Vigtighed for Personallhistorien er Pensions-sagerne⁴⁾ og Forsørgelsesanstaltnes Arkivalier⁵⁾.

5. Reviderede Regnskaber.

Foruden »Liber censualis episcopi Slesvicensis«, 1 Bind, iblandt Dokumenter fra den slesvigske Biskops Arkiv, hvortil denne Jordebog efter Paaskriften paa første og sidste Blad hører⁶⁾, findes i Rigsarkivet følgende Rækker af reviderede Regnskaber ældre end 1580:

1. Hertugdømmet Slesvigs Amts- eller Lensregnskaber 1438—1510.
2. Kongens Arkiv. Reviderede Regnskaber 1466—1578. Deriblandt: Sønderborg og Nørborg Amters Pengeregnskab 1533—38, 1540—43 og do. Naturalregnskab 1534—37, 1545.
3. Kongens og Hertug Frederiks Arkiv. Reviderede Regnskaber vedr. Ditmarskerkrigen 1500.
4. Hertug Frederiks Arkiv. Reviderede Regnskaber 1488—1520 (30).
5. Fyrstelig Gottorpske Arkiv. Reviderede Regnskaber 1548—79 (81).
6. Fælles-Arkivet. Reviderede Regnskaber, Ditmarskens Landskabs Regnskaber 1560—79. Gottorp og Rendsborg Toldregnskaber 1546—79.
7. Fælles Arkivet og Hansborg Arkivet. Kirkeregnskaber for Hertugd. Slesvig.

¹⁾ Vejled. Arkivregistr. III, 73.

²⁾ Anf. St. III, 74 f.

³⁾ Anf. St. III, 156 f.

⁴⁾ Anf. St. III, 128 ff.

⁵⁾ Anf. St. III, 193 ff., 239.

⁶⁾ Trykt i Quellensamml. d. Gesellsch. f. SHGesch. VI, 135—267.

De fleste af disse Regnskaber er i Uddrag udgivne af Rigsarkivet ved F. Falkenstjerne og Anna Hude¹⁾.

Af reviderede Regnskaber fra Tiden efter 1579 haves i Rigsarkivet en Del fra de kgl. Amter i Hertugdømmet Slesvig især fra Tiden før 1660, medens der fra de gottorpske Amter ikke er ret meget ud over de fra de gentagne Okkupationer hidrørende kgl. Regnskaber. Under Gruppen »Militære Regnskaber« findes Distriktsregnskaber fra Hertugdømmet Slesvig 1675—79 og 1682—84²⁾. Hovedmassen af slesvigske Amtsregnskaber findes imidlertid i Statsarkivet i Slesvig, hvor ogsaa Amtstuernes Koncepter til de samme Regnskaber for største Delen er havnede³⁾.

Som Mønster for Opstillingen af de i Rigsarkivet opbevarede reviderede Regnskaber fra Amterne i Hertugdømmerne, er følgende Inddeling fastslaaet:

1. Amts Regnskaber ∴ Jordebogs Regnskaber.
2. Kontributions Regnskaber ∴ Rgsk. for ordinære og ekstraordinære Skatter.
3. Amts-Registre ∴ indsendte Registre over Oppebørselen (i Penge og Korn) af Afgifter og Skatter til Brug ved Revisionen.

B. MELLEMINSTANSERNES ARKIVER.

1. *Statholderskabets Arkiv 1545—1848.*

Den kongelige Statholder havde Overopsynet med Retsplejen og den lokale Forvaltning⁴⁾. Han stod i et ganske særligt Forhold til Byerne i Hertugdømmerne (med Undtagelse af Altona), idet han havde den øverste Ledelse af Købstædernes Politi, Økonomi og Næringsvæsen, paa lignende Maade som Stiftamt-mændene i Kongeriget indtil Omordningen i Henhold til kgl. Resolution af 4. Septbr. 1793 var Overøvrigheder i de danske

¹⁾ Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Kbh. 1899.

²⁾ Registratur over militære Regnskaber 1533—1763, 119, 122, 124 f. (Udsnit af Medd. fra Rentekammerarch. 1878).

³⁾ Dr. G. Hille, D. k. Staatsarch. zu Schlesw., 35 f.

⁴⁾ Jvfr. F. J. West, De kgl. Statholdere i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten (i Sønderj. Aarb. 1909, 274—87).

Byer. Af Statholderens Arkiv er kun ubetydelige Rester tilstede i København. Brudstykker fra det 16. og 17. Aarhundrede — fra den Tid, da Greverne af Rantzau var kgl. Statholdere — er afgivet til Statsarkivet i Slesvig sammen med det Rantzau'ske Administratorembedes Arkiv. Akterne fra det 18. Aarhundrede før 1751 var derimod bleven afleveret til Gehejmearkivet i København og kom derfra ved Udleveringen i 1874 til Statsarkivet i Slesvig. De nyere Akter fra Tidsrummet 1751—1848 har den Slesvigske Regering i 1878 afgivet til Statsarkivet smstds.¹⁾ Største Parten af disse Akter blev i 1889 kasseret med den Begrundelse, at, da Statholderskabet i det væsentlige kun var et Gennemgangsled, har dets Akter kun for en ringe Dels Vedkommende blivende Værd²⁾.

2. *Det slesvig-holstenske Regeringskancellis Arkiv.*

Oprindelig havde den kgl. Statholder kun en eller to lærde Raader til sin Disposition, men efterhaanden som hans Embedsforretninger tiltog, maatte ogsaa det Personale, der skulde bistaa ham, forøges. Ved Patent af 17. April 1648 blev der oprettet et fuldstændigt Regeringskancelli, som en kort Tid havde sit Sæde i Flensborg, men derefter d. 10. Febr. 1649 blev flyttet til Glückstadt³⁾. I Lighed med hvad der var Tilfældet med de dengang i Nordtyskland bestaaende Regeringskollegier var Regeringskancelliet i Glückstadt baade Overret og Overkonsistorium, og havde desuden en Del Forvaltningssager, navnlig Politi- og Næringssager. Indtil 1713 behandlede det Justits- og Politisager for den kongelige Andel af begge Hertugdømmer, og kaldtes derfor ogsaa det slesvig-holstenske Regeringskancelli. De ældre Forvaltningssager fra 1648—1750, hvortil der er føjet en Del Akter fra Tiden før 1648, opbevares nu i Statsarkivet i Slesvig⁴⁾ paa en lille Del nær, som findes i Rigsarkivet i København. Rigsarkivar Dr. V. A. Secher har erhvervet en Ekstrakt-Udskrift

¹⁾ Dr. Georg Hille, anf. St., 13.

²⁾ Anf. St., 13.

³⁾ Anf. St., 14.

⁴⁾ Anf. St., 14 f.

af det i Statsarkivet i Slesvig beroende Repertorium over samtlige Akter af den nævnte Art, indeholdende de i Statsarkivet manglende Numre, som da skulde findes i Rigsarkivet i København. Blandt de her beroende Sager har navnlig de efter Ekstrakt-Repertoriet under følgende Rubra henlagte Akter Betydning for Hertugdømmet Slesvigs Historie: Königliches Erbhaus. Gemmmthaus Holstein. Abgetheilte Herrschaften. Landtage und Huldigungen. Justitsakterne kom fra Glückstadt i 1834 til Appellations-, nu Overlandsretten i Kiel, som i 1872 har afgivet en Del af Akterne til Statsarkivet i Slesvig¹⁾.

3. *Den slesvigske Overrets Arkiv.*

Allerede d. 15. November 1684 blev der oprettet et Justitskancelli paa Gottorp for Hertugdømmet Slesvig; men det bestod kun til Juli 1689, saalænge Okkupationen af den gottorpske Andel af Hertugdømmet varede. Efter de holsten-gottorpske Myndigheders definitive Fordrivelse fra dette Hertugdømme blev d. 4. Novbr. 1713 paany oprettet en øverste Domstol for hele Slesvig med Sæde paa Gottorp Slot. Dette Kollegium fik — ligesom Regeringskancelliet i Glückstadt — tillige en Del Forvaltningssager tildelt, navnlig Politi- og Næringsssager. Dette vedvarede lige indtil (ved Frdg. 15. Maj 1834) den øverste Forvaltning og Retsplejen for de højere Instancers Vedkommende blev adskilte, saaledes at der blev oprettet dels en Overappellationsret for Hertugdømmet Slesvig med Sæde paa Gottorp, dels en for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten fælles Forvaltningsmyndighed, som fik Navnet »Den kgl. Slesvig-Holstenske Regering«²⁾.

Den slesvigske Overrets Forvaltningsakter blev 1834 afgivet til den fælles slesvig-holstenske Provinsial-Regering paa Gottorp. De ældre af disse Akter fra Tiden indtil 1750 kom til Gehejmearkivet i København, hvorfra de 1874 blev udleverede til Statsarkivet i Slesvig. De yngre fra Tiden efter 1750 findes i Regeringens Arkiv i Slesvig. En Del af Justitsakterne blev i 1870

¹⁾ Dr. Georg Hille, anf. St. 15.

²⁾ F. J. West, anf. St.

og 1890 afgivet til Statsarkivet i Slesvig, Resten overtog Appellationsretten i Kiel¹⁾.

4. *Bispearkiver.*

Den fynske Biskops Arkivalier vedr. *Ærø* og *Als* indtil 21. April 1819, da der ved kgl. Reskript blev oprettet et særligt Bispedømme for disse Øer, og efter den Tid den nye Biskops Embedspapirer er ligesom *Generalsuperintendentens* for Hertugdømmet Slesvig havnede i Statsarkivet i Slesvig²⁾.

C. DE AFDELTE FYRSTERS ARKIVER.

Af de fra Hertug Hans den yngre (død 9. Oktbr. 1622) nedstammende Linjer, som besad fyrsteligt Lensgods i Hertugdømmerne, overlevede den nørborg-plønske (uddød paa Sværdsiden 1761) og den glyksborgske (uddød paa Sværdsiden 1779) de andre Linjer og arvede deres Arkiver.

1. *Det hertugelige Plønske Arkiv.*

Af det plønske Arkiv findes i Rigsarkivet i København en Række Kammerregnskaber 1671—72, 1691, 1693—1765, samt nogle Diverse Dokumenter i c. 100 Fascikler. Resten væsentlig fra Aarene 1622—1704, findes i Statsarkivet i Slesvig. Hovedmassen af dette Arkiv blev 1761 overgivet til Regeringskancelliet i Glückstadt, senere til Appellationsretten i Kiel, hvorfra det i 1868 blev sendt til Gottorp for at anbringes i Statsarkivet i Slesvig. En værdifuld Del blev dog først i Novbr. 1874 indlemmet i Statsarkivet i Slesvig, desværre i næsten ubrugelig Stand, idet disse Akter, som da opbevarede i Kiel, var blevne oversvømmede ved Stormfloden d. 13. Novbr. 1872 og bagefter tørrede paa en ubehændig Maade³⁾. Af de i Statsarkivet i Slesvig opbevarede plønske Akter har navnlig de Papirer, der angaar Hertug Hans Adolfs Krigstjeneste i Danmark, hans Udtræ-

¹⁾ Dr. Georg Hille, anf. St., 15 f.

²⁾ Anf. St., 16.

³⁾ Anf. St., 16 f.

den i 1676 og Genindtræden i 1689, Betydning for dansk Historie¹).

2. *Det hertugelige Glyksborgske Arkiv.*

Hovedmassen af dette Arkiv er i 1874 udleveret af det danske Gehejmearkiv til Preussen og overgivet til Statsarkivet i Slesvig, hvor det er bleven ordnet og registreret i 1898. Akterne angaar væsentlig de Glyksborgske Besiddelser i Angel og i Nybøl Herred i Sundeved og fortrinsvis de hertugelige Kirker Munkbrarup og Nykirke i Angel, samt Nybøl, Sottrup og Ullerup i Sundeved. Resten af det glyksborgske Arkiv forblev i Rigsarkivet i København; det er af ret broget Indhold, men en væsentlig Del deraf angaar den hertugelige Familie og dens Krav om Ligeberettigelse med de regerende Herrer²). Af særlig Interesse for det danske Sprogs Historie i Sønderjylland er to i Rigsarkivet opbevarede Bønskrifter fra det glyksborgske Arkiv; da Hertug Frederik af Glyksborg 1735 udstedte en Forordning, som bl. a. foreskrev Afholdelsen af tysk Gudstjeneste hver tredje Søndag i Broager, Ullerup, Sottrup og Nybøl Kirker, henvendte Bønderne fra disse Sogne sig til Greve C. D. Reventlow-Sandberg og Hertugen af Augustenborg, som ejede Fæstegods i de samme Sogne, med Anmodning om at disse formaaende Mænd vilde hjælpe dem til deres Ret, saa at de ligesom hidtil maatte beholde dansk Kirke- og Skolesprog (Katekismusundervisning)³).

D. HAANDSKRIFTSAMLINGER OG BREVE.

Endelig skal her endnu omtales de vigtigste af de i Rigsarkivet opbevarede Samlinger, Optegnelser og Breve, hidrørende dels fra højstaaende Embedsmænd, dels fra Arkivembedsmænd,

¹) Jvfr. Danske Magazin 5, V, 293 ff.

²) Jvfr. ang. Kollekt- og Hyldingsstriden efter 1660 P. Lauridsen, Slesvig og Kronen 1660—1671, 142 f.

³) L. Bobé, Et Bidrag til Modersmaalets Historie i Sundeved (Sønderj. Aarb. 1905, 91—98), jvfr. Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland 1, 191 ff.

dels fra private Forskere, f. s. v. deri findes Materiale til Hertugdømmet Slesvigs Historie, Topografi og Personalhistorie. Tre større Samlinger skal behandles lidt udførligere i det følgende, nemlig: De Vossiske Ekscerpter, Ulrik Petersens Samlinger og efterladte Manuskripter, samt Arkivsekretær Matthiessens Samlinger.

1. *De Vossiske Ekscerpter.*

Om denne Samling, der bestaar af 72 Bind og nogle Pakker, udtaler Rigsarkivar A. D. Jørgensen følgende Dom: »Hans (Voss'es) bekendte »Excerpter« af disse Dele af Arkivet (3: Hertugdømmernes Sager) udgør endnu en af dets største Skatte af frugtbart Arkivarbejde. Uden at forstyrre Dokumenternes historiske Orden gennearbejdede han dem saa fuldstændigt, at man ved Hjælp af hans Registraturer og de dertil hørende Registre kan finde Svar saa at sige paa ethvert rimeligt Spørgsmaal«¹⁾. Her skal derfor gives en kort Oversigt over denne vigtige Samlings Indhold:

Bindene I—XII er en kronologisk ordnet Række af Uddrag, for største Delen af trykte Skrifter, med særligt Hensyn til de deri forekommende Navne, strækkende sig over Tidsrummet 1125—1695. Voss citerer dem som Excerpter in 8vo. Af de Dokumenter, som meddeles i Uddrag efter trykte Værker er flere af Voss jævnførte med Originalerne i Kongens Arkiv, hvilket navnlig er Tilfældet med de fra E. J. v. Westphalen, Monumenta inedita etc. tagne, hvor Navnene ofte er ganske ukendelige²⁾.

Bindene XIII—XXIX er en efter adelige Slægters Navne alfabetisk ordnet Række; den hviler næsten udelukkende paa Dokumenter. Ved hvert Navn angives kort, hvad der i det enkelte Dokument siges om den enkelte Person, idet der altid henvises til de fuldstændige Afskrifter eller Uddrag i de andre Dele af Samlingen.

Bindene XXX—LXIII er en lignende alfabetisk ordnet Række, men Kilderne er for en stor Del andre, saasom genealogiske

¹⁾ A. D. Jørgensen. De danske Rigsark.'s Hist., 89 f.

²⁾ Jvfr. »Foreløbigt Register over de Vossiske Excerpter i det Kgl. histor. geneal. Archiv« i sammes Generalia in 4to, Nr. 84 b.

Skrifter, Slægtbøger, Krøniker o. lign., dog ogsaa mange Dokumenter. Somme Tider findes fuldstændige Afskrifter.

Bindene LXIV—LXXI er udenpaa betegnede henholdsvis med A (3 Bd.), B, C, D, E, F, G med tilføjet Antal af Bindets Hefter med Romertal. De fleste af dem er tykke Kwartbind, tæt skrevne fra første til sidste Blad. Det er dels fuldstændige Afskrifter, dels meget fuldstændige Uddrag — alt uden nogen bestemt paaviselig Anordning eller Fordeling af Stoffet. Ethvert Bind er delt i Hefter, hvoraf ethvert har sin særskilte Paginering med arabiske Tal; der findes i Reglen 16 Blade i hvert Hefte. De citeres saaledes, at Sidetallet i Heftet nævnes først, derefter Heftets Nummer og endelig Bindets Litra. *Disse Bind maa betragtes som Samlingens Hoveddel.*

Til Samlingen hører endnu et topografisk Register (3 Pakker i Kwart). Ved hvert Stednavn angives, hvad de enkelte Dokumenter indeholder om vedkommende Lokalitet i Hertugdømmerne.

2. *Ulrik Petersens Samlinger og efterladte Manuskripter.*

Medens Eskel Lohmann opholdt sig i Slesvig By for at registrere de gamle gottorpske Arkiver, døde Historikeren Ulrik Petersen d. 6. April 1735 i sit 79. Aar. En af Arvingerne, Rektor Hoyer, havde udarbejdet et Katalog over Ulrik Petersens Bibliothek og Manuskriptsamling, som skulde sælges ved Auktion. Nogle af Auktionskatalogens Numre, som var Manuskripter, den afdøde havde laant fra det gottorpske Bibliothek, krævede Lohmann tilbage som Statsejendom, andre Numre købte han derimod paa Statens Vegne af Arvingerne for mindre end 200 Rdl. Kurant¹). Det var Ulrik Petersens store Samlinger af Afskrifter og Excerpter. De blev siden sendt til Gehejmearkivet og beror nu i Rigsarkivet; de bestaar af 3 store Bind og 12 store Kapsler med løse Blade og Hefter. Senere, i Marts 1761, erhvervede Staten af Rektor Hoyers Enke Ulrik Petersens efter-

¹) A. D. Jørgensen, anf. St. 77, jvfr. T. Kanc. IA. 1670—1770. VIII. Breve til Arkivsekretær Eskel Lohmann ang. Erhvervelsen af Ulrik Petersens Samlinger 1735—36. 1 Pk.

ladte Manuskript: »Beschreibung der Stadt Schleswig etc.«, som Rektor Hoyer († 1752) havde ønsket at udgive, men ikke havde kunnet finde nogen Forlægger til¹⁾. To andre af Ulrik Petersens Manuskripter forblev i Slesvig By og opbevarede i Raadhusarkivet, nemlig: Det slesvigske Bispedømmes Historie og Fyrstendømmet Slesvigs Historie indtil det 18. Aarh. Disse to Værker er dog kun lidet gennemarbejdede. En Oversigt over det ret brogede Indhold saavel af Ulrik Petersens Samlinger som af hans efterladte Manuskripter findes i Danske Samlinger²⁾.

3. *Matthiessens Samlinger.*

Carl Markus Andreas Matthiessen (1820—93), Søn af Sognepræst i Oversø Ivar M., blev Student 1843, tog Aaret efter anden Eksamen og gjorde siden 1850 Tjeneste i Gehejmearkivet, hvor han i 1852 blev Stupendiar; 1863 udnævntes han til Arkivsekretær og Inspektør ved Læsestuen. Han havde et ualmindeligt Kendskab til Arkivets ældre Sager særlig til alt, hvad der vedkom Hertugdømmernes historiske Forhold. Efter sin Afsked i 1886 vedblev han at være Arkivet til Nytte som ekstraordinær Medarbejder³⁾. Ved sin Død efterlod han en haandskreven Samling, bestaaende af dels Afskrifter af forskellige første Haands Kilder til Hertugdømmernes Historie, dels Udtog af Arkivalier og Manuskripter, dels Kildehenvisninger, oftest paa smaa Udklip, som det er vanskeligt at holde Rede paa. Her skal blot gives en summarisk Fortegnelse over den med Løbenumre forsynede Del af Samlingen:

1. Klostrene i Holsten. 2. Udtog af Haandskrifter i det kgl. Bibl. vedr. Hertugdømmernes Historie. 3. Generalia. Hertugdømmernes Historie (kronolog.). 4. Nordstrand. 5. Hertugdømmerne i Krigsaarene 1626—29. 6. Register til »Registrum

¹⁾ Rescr.-Extr. 1761, Pag. 51 og 54, jvfr. D.B.L., VII, 516.

²⁾ Danske Samlinger 2, IV, 346 f.

³⁾ Arkivmeddelelser 1883—85, 59. 1886—88, 61; jvfr. Th. H. Erslev, Suppl. til Almindeligt Forfatter-Lexicon etc. II, 335.

capituli«. 7. Ekstrakter af forsk. Kilder til Hertugdømmernes Historie. 8. Slesvig Domkapitel. 9. Delingen med Hertug Hans d. y. og Rus regis 1562. 10. Klostret Reinfeld. Afskrift af Diplomer 1.—1500, 2.—1650. 11. Holstens Topografi. 12. Kirke- og Skolevæsen i Hertugdømmerne. 13. Husum Bys Historie. 14. Fribreve. Bønder. 15. Skovene i Hertugdømmerne. 16. Trøjborg. 17. Haderslev, Flensborg, Aabenraa og Tønder Amts Historie. 18. Hansborg Slot. 19. Hansborg'ske Registrant (1543—48. 1569—71. 20. Plattysk Sprog. Beskrivelse af de Fragmenter af Pergamentcodices og Inkunabler, som findes i Omslagene om de i RA. bevarede sønderjyske og holstenske Lens- og Amtsregnskaber. 21. Skøder og Mageskifter udstedte til Hertug Hans d. y. 22. Herregaarde i Haderslev Amt. 23. Haderslevhus Amtsregnskaber. 24. Tønder Amt. 25. Møgeltønder. 26. Kirkelige Forhold. 27. Herrnhutterne i S. og H. 28. Kartografen Johan Meyer og Casper Danckwerth. 29. Flensborg Amt og By. 30. Aktstykker til Udgivelsen af en almindelig Salmebog 1735 ff. 31. Oversø Sogns Historie. 32. Udtog af Visitsberetninger 1739—42. 33. Slesvig Stifts Diplomatarium. 34. Fobislette og Drenderup, Ødis Sogn, samt Vargaard, Heils Sogn, og Tvedsgaard, Dalby Sogn, i Tyrstrup Hd. 35. Haderslev Amt og By. 36. Personalialia. Slægter og Personer. 37. Kunst og Videnskab, Kultur o. s. v. i Hertugd. 38. Hertug Hans d. æ. og hans Hofstat. 39. Gottorp, Slesvig, Hytten og Ekernförde. 40. Supplementer til Diplomatarium Collegii canonicorum Hadersleviensium¹⁾. 41. Forhandlingerne i Kolding 1575. 42. Materiale til Udgivelse af Ulrik Petersens Afskrift af »Registrum capituli« 1440—50. 43. Tørning Slot. 44. Afskrifter af Pergaments- og Papirsbreve 1226—1564. 45. Det gottorpske Bibliotheks Haandskrifter. Klosterbibliotheker i Hertugdømmerne. 46. Segl. (Nordfrisiske Segl). 47. Samlinger til Slægten Lembeks Historie. 48. Adeligt Gods i Hertugdømmerne. 49. Udtog af Delingsrecessen mellem Kong Frederik II og Hertug Hans d. y.

¹⁾ Selve Diplomatariet er aftrykt i Gehejmearchivets Aarsberetn. II, Till. 3—12. •

1582. 50. Tegninger af Slesvig By og Dannevirke. 51. Afskr. af Petrejus, Nachr. von den Alterthümern v. Tondern 1725. 52. Historiske Efterretninger om Touskov Herregaard (Sommersted Sogn), Haderslev Amt. 53. Liber daticus et obituarius monasterii Cismariensis 1457, (Afskr. 1 Bd. in 4to). 54. Pengeafgiftsregister Tørning 1524. (Afskr. 1 Bd. in 4to). 55. Diplomatarium for Angel — 1530 (1 Bd. in 8°). 56. Rejsedagbøger 1842—45. 57. Georg Boye: Kerkenregister der Prowestie Hadersleve 1564 (Afskr., dat. 1870, 1 Bd. in 4to). 58. »Liber statutorum capituli et redditum. Designation in 4to Nr.« (2). Ex apographo Ulrici Peterrsenii (Afskr., 1 Bd. in 4to). 59. a—d. Udskrift af de Vossiske Excerpter, Saml. A, I—III og B (4 Bd. in 4to).

4. *Forskellige Haandskriftsamlinger.*

Foruden de i Rigsarkivets almindelige Haandskriftsamling optagne, Sønderjylland vedkommende, Manuskripter, som er inddelte i følgende 3 Grupper: Hertugdømmernes almindelige Historie, indre Historie og Topografi, findes en Del særskilte herhen hørende Samlinger, der lige skal nævnes. Først *Langebeks Samlinger* vedr. Hertugdømmerne I (heri bl. a. forskellige Manuskripter, nærmest af topografisk Indhold) og II (indeholdende saavel samlede Afskrifter af Breve og Aktstykker som Brevregistraturer), endvidere *Langebeks Diplomatarium* for Slesvig og Holsten og *E. J. v. Westphalens Diplomatarium Slesvico-Holsaticum* (efter trykte Kilder). Fremdeles de af den utrættelige Gehejmerraad *Christoph Gensch v. Breitenau* (1638—1732) efterladte Papirer, hvoraf 11 Pkr. findes i Rigsarkivet¹⁾, hvoriblandt Fasc. II Litra A: Acta et Documenta der Fürstl. Sonderburgischen Commission 1664—69, Fasc. IV: Das Amt Sonderburg und dessen Concur in Ao. 1665 et seqq. betreffende Acta, og Fasc. V: Die Hertzogthümer Schleswig, Holstein betreffende Documenta. I forskellige Embedsstillinger havde han været sysselsat med at udrede alle de statsretlige Spørgsmaal Hertugdømmerne vedrørende og havde affattet den danske Regerings Stridsskrifter imod

¹⁾ En Del af Breitenaus efterladte Papirer findes i Arkivet paa Deutsch-Nienhof (Jvfr. Zeitschr. der Gesellsch. für S-H. Gesch. 37, 2).

Holsten-Gottorp. Iblant de *Schimmelmänn'ske* og *Dankwart'ske Papirer* findes bl. a. under Sch. Nr. 27—30: Diverse Breve fra Hertugd. til Greve Ernst Schimmelmänn 1769—1831 og under D. Nr. 14: Breve fra slesvig-holstenske Embedsmænd 1805—54, samt under D. Nr. 15—16: Breve fra Sønderjylland 1809—54. Kancellipræsidenterne *Mösting* og *Stemann* samt Stiftamtmand *Regenburg* har ogsaa efterladt sig ret betydelige Samlinger vedr. Hertugdømmerne, som opbevares i Rigsarkivet. I Rigsarkivets Kortsamling findes c. 180 Numre (hvoraf flere med Undernumre) utrykte Kort, deribl. Kort over kgl. Ladegaarde og deres Udparcellering, enkelte Udskiftningskort, Skovkort, Dige- og Marsk kort, samt Herredskort til geografisk-militært Brug (1800—05), endvidere en Snes trykte Kort. Desuden har Krigsministeriet afleveret til Rigsarkivet en Del Planer over Fæstninger, Slotte, Kirker og Købstadsbygninger. Endelig har Dr. L. Bobé skænket Rigsarkivet Uddrag af slesvigske og holstenske Byers Kirkebøger med særligt Hensyn til militære og civile Embedsmænd og Medlemmer af Ridderskabet.

E. GODSARKIVER.

Til Slut skal endnu omtales en Kategori af private Arkivalier, hvis Betydning særlig for Topografien og Landbrugets Historie anerkendes af alle kyndige, nemlig Godsarkiverne. Det træffer sig saa heldigt, at i Tidens Løb ogsaa nogle faa sønderjyske Godsarkiver er bleven afgivet til Rigsarkivet, saaledes:

1. *Trøjborg Godsarkiv*, som er bleven foreløbig ordnet af Arkivar Thiset i et Antal saglige Grupper, saa at Benytteren temmelig let vil kunne finde, hvad han maatte have Brug for.

2. *Søborg-Aarholt Godsarkiv*, som Arkivar Laursen forefandt temmelig urørt, om end i en forsømt Tilstand. Paa Indersiden af Døren til et stort Arkivskab var opslaaet en Oversigt over det System, hvorefter Arkivalierne i sin Tid har været henlagte, saa at den gamle Ordning uden altfor stort Besvær kunde genoprettes.

3. *De Schack'ske Arkiver*, som er af et ret broget Indhold. De omfatter bl. a. en Del af Feltherren Hans Schacks Embedspapirer, endvidere Papirer vedr. Forvaltningen af Slægtens Godser i Sønderjylland og paa Sjælland, samt herskabelig Korrespondance og Familiebreve. En Del af disse Arkivalier var ankommen til Rigsarkivet i stor Uorden. Den endelige Ordning af dem var bleven overdraget til Underarkivar, Magister Thomas B. Bang, som med stor Ihærdighed og Flid efterhaanden fik Skik paa de spredte Stykker; men desværre naaede han ikke at fuldende Ordningen, inden Døden bortrev ham fra dette Arbejde.

STREJFLYS OVER SØNDERJYSK ARKITEKTUR OG STILHISTORIE.

Af Chr. Axel Jensen.

Mindesmærker og Nationalitet.

Nye, selvstændige Detailstudier skal denne Opsats ikke bringe. Dens Maal er i kort Oversigtsform at antyde Hovedtrækkene i Sønderjyllands Arkitektur gennem Tiderne, at fremhæve, hvad der er dens vigtigste Karaktertræk, og særlig at paapege, hvad Landets tre forskellige Folkestammer har betydet for dets Bygningsstil og i det hele for dets Kunsthaandværk, som i dette Tilfælde spiller en saa stor Rolle, at det vanskeligt lader sig helt udskille fra Arkitekturhistorien.

Allerede af den Grund, at Forf. kender Nordslesvig forholdsvis bedst, maa Hovedvægten uvilkaarlig komme til at ligge paa de danske Elementer, men iøvrigt skal Fremstillingen tilstræbe Upartiskhed, saavidt det er muligt paa disse Omraader, der fra exakt Forskning glider over i Smagsdømme og Følelser.

En Tysker vilde maaske begynde med en omhyggelig og filosofisk Undersøgelse af Begreberne Nationalitet og Arkitektur. En Dansker kan til Indledning nøjes med det mere negative,